

Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi

ARKEOLOJİ - RÖLÖVE - RESTORASYON
EPIGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ - FOLKLOR

Sayı : 13

Yıl : 1995-1996

İstanbul 1996

Sahibi ve Yazı

İşleri Müdürü : Enis KARAKAYA
Teknik Müdür : Tolunay TİMUÇİN
Koordinatör : Haluk KARGI
Haber Sorumlusu : Haluk ÇETİNKAYA

Yayın Kurulu

: Dr. Şebnem AKALIN
Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Dr. Üzlifat ÖZGÜMÜŞ
Yavuz TİRYAKİ (M.A.)

Danışmanlar

: Prof. Dr. Semavi EYİCE
Prof. Dr. Ara ALTUN
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
Prof. Dr. M. Baha TANMAN
Doç. Dr. Hüsamettin AKSU

Dizgi-Mizampaj

: Metin KARAKAYA 281 64 31

Film

: CMYK Grafik 212 99 80

İRTİBAT :

Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi
Bölümü PTT Fen 34459
Beyazıt / İstanbul

Tel / Fax :

0 212 517 03 88 Tolunay TİMUÇİN

Dergide yayınlanan makalelerin sorumlulukları yazarına aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ile yararlanılabilir.

Kapak : Sultan III. Ahmed'in Minyatürü, Levnî, Silsilename, T.S.M. A.3190.

İÇİNDEKİLER

- * Hasan Dede ve Külliyesi
Yavuz TİRYAKİ (M.A.) 2-12
- * İstanbul'da Bir Kilise Harabesi
Khalkoprateia Manastırı Kilisesi
Ahmet SİPAHİOĞLU (M.A.) 13-17
- * Eski Kırım'da Kurşunlu Camii
Nicole KANÇAL-FERRARİ 18-20
- * Çavuşbaşı Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi
Sema DOĞAN 21-24
- * Tuzla Yakınındaki Adaların Bizans Yapıları
Cihat SOYHAN 25-28
- * Yozgat Çevresindeki Dağınk Mimari
Parçalarla İlgili Bir Not
Ahmet AKMAN 29-30
- * Karamanoğlu İshak Bey'in 869 (1464-65)
Tarihli Yayınlanmamış Sikkesi
Betül ÖZDEN 31-32
- * Rembrandt'ın "Ganymedes'in Kaçırılışı"
İkonografisi Margarita RUSSELL
(Çev: Yrd.Doç.Dr.Zühre İNDİRKAŞ) 33-45
- * İstanbul'da Aya Mokios Kilisesi
Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ 46-49
- * Tarihi Eser Tahribine Bir Örnek Çoban
Çeşmesi
Bekir TOSUN 50
- * Japonya'da Türk Sanatı ve Anadolu Kültürü
Sergisi
Dr. Şebnem AKALIN 51-53
- * Son Buluntular Işığında Antik Philadelphia
Nekropolü
Enis KARAKAYA (M.A.) 54-60
- * Küçükçekmece'de Emîni Çeşmesi'nin
Kitâbesi
Doç. Dr. Hüsamettin AKSU 61-62
- * Habitat II Münasebeti İle Atatürk Kitaplığı ve
Taksim Sanat Galerisi'nde Açılan Sergiler
Deniz ÇALIŞIR 63-67
- * Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin
1-12. Sayılarında Yeralan Yazılar
Enis KARAKAYA (M.A.) 68-78

ESKİ KIRIM'DA KURŞUNLU CAMİİ

Nicole KANÇAL-FERRARİ

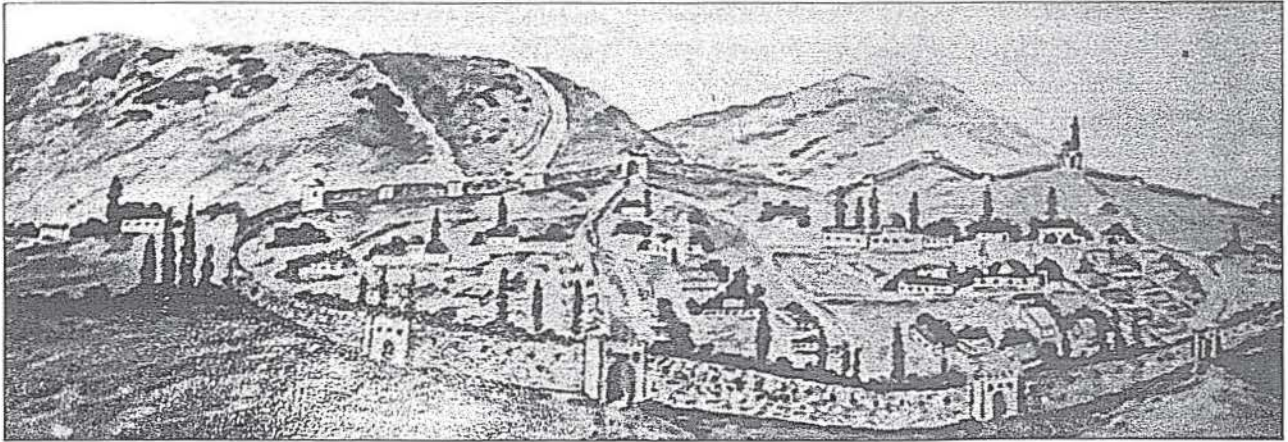
Eski Kırım (Solhat), Altın Orda'nın önemli bir idarî merkezi olup, Kırım Hanlığı'nın ilk başkenti idi. Kırım yarımadası 1236 senesinden itibaren Cuci Oğullarının eline geçmişti. Altın Orda'nın yerel valilerinin oturdukları Eski Kırım muhtemelen eski bir yerleşme üzerinde Moğollar tarafından kurulmuştur. Kırım'ın sahil kentleri, limanları ve buradaki ticarî faaliyetler Cenevizliler'in elinde idi.

Arap kaynaklarında Solhat ismiyle, Türk kaynaklarında Esik Kırım (Kırım, Kerman: kale anlamına gelir) şeklinde adlandırılan şehir Evliya Çelebi'ye göre Altın Orda Hanı Özbek Han'ın oğlu tarafından kuruldu. Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Akdeniz'e inen en önemli ticaret yolunun üzerinde olması, bütün kervanların burada durmaları şehri kısa zamanda zengin etmişti. Eski Kırım XIII-XIV. yüzyılda çok önemli bir ticaret ve ilim merkezi idi. Kaynaklarda o dönemin en büyük şehirlerinden biri olduğu yazılıdır. Kalın surlar ile çevrilmiş olan şehrin kalesi ve birçok önemli yapısı vardı. XIII. yüzyılın bir Fransız doğubilimcisine göre, surlarının çevresi iyi bir atla ancak yarım günde dolaşılabilirdi.

Bugün harabe olan ve küçük bir köye dönen Eski Kırım, artık eski zenginliğini ve ihtişamını kaybetmiş durumdadır. Özellikle Altın Orda Hanı Seyyid Ahmed'in 1476'da Kırım'ı istila etmesi ve Eski Kırım'ı yağmalaması ile bu şehre ilk büyük darbe indirildi. Kırım Hanlığı'nın payitahtının Bahçesaray'a nakledilmesi de kentin yavaş yavaş terk edilmesine yol açmıştır.

Bizim için şehirle ilgili en önemli bilgi kaynağı seyahatnâmelerdir. Bugün bu önemli kentin sadece 1314 senesinde Muhammed Özbek Han tarafından yaptırılan camisi ayakta. Camiye bitişik olan 1332- 1333 tarihli İnci Bey Hatun Medresesi'nden birkaç tonoz kalmıştır. İbn Batûta'nın bahsettiği, Kırım'dan giden bir Kıpçak olan Memlük Sultanı Melik-en Nasr'ın (Baybars) yaptırdığı caminin sadece duvarları ayakta. Bugün Kurşunlu Camii olarak adlandırılan bu yapı kalıntısı, kullandığımız kaynaklarda geçmemektedir. Ama Eski Kırım'ı gösteren eski bir gravürde kubbeli bir cami görülmektedir. Bunun bu cami olması ihtimali fazladır. Büyük kervansarayın ise bir köşe duvarından başka kalıntısı günümüze ulaşmamıştır. Eski gravürlerde görüntülenen surlar da yıkılmıştır. 1578 yılında Polonya Kralı'nın elçisi olarak Mehmed Giray Han'a gönderilen Martin Bonevskiy, şehir harap durumda olmasına rağmen, Kırım Hanları'nın, paralarını hâlâ buradaki darphânedede bastırdıklarından bahseder. Evliya Çelebi de Eski Kırım hakkında bilgi verir; surların iki kapısı olan Kefe Kapısı ve Eğri Kapı'dan söz ederek bazı cami-mescid ve kabirleri sıralar. İki kabrin sahâbe kabirleri olarak geçmesi dikkat çekicidir ve Eski Kırım'ın çok eski bir yerleşme yeri olduğunu gösterir.

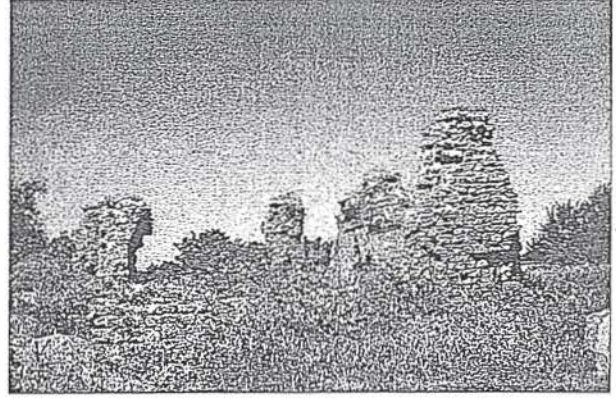
1925 senesinde Eski Kırım'da başlayan kazılarda, bu şehir hakkında önemli yeni keşifler yapıldı. Bu araştırmada yetmişten fazla mezar taşı bulunmuştur. Medresede ve kervansarayda ise önemli incelemeler yapıldı. Zengin malzemeler ele geçiren kazı heyeti, buldukları parçaların bir kısmını Bahçesaray'daki Milli Mü-

Kırım'ın eski bir gravürü

Yapının güneybatıdan görünüşü

Yapının güneyden görünüşü

ze'ye yollamış, geri kalan buluntular ise Eski Kırım'ı bir açık hava müzesi haline getirmiştir. Bugün ise Solhat'ta harabeler dışında hiç bir şey kalmamıştır. Bütün buluntular Petersburg Hermitage Müzesi'ne götürüldü. Böylece Eski Kırım şehrinin tarihini araştırmak için son derece az miktarda malzeme ile yetinmemiz gerekmektedir.

Kurşunlu Cami olarak adlandırılan yapı kalıntısı bugün oldukça harap durumdadır. Caminin içi toprak ve otlarla dolmuştur. Bundan dolayı da planının anlaşılması oldukça zordur. Bir kazı çalışması şüphesiz aydınlatıcı olacaksa da, bu zamana kadar böyle bir araştırma yapılmamıştır.

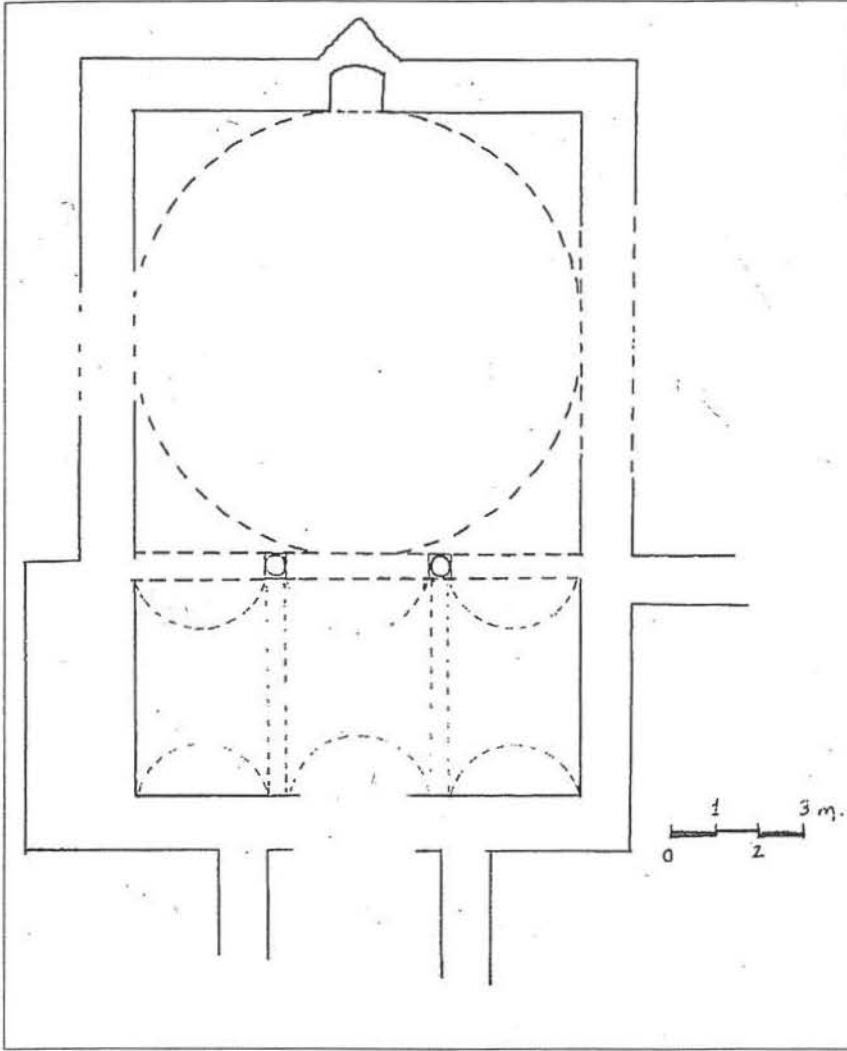
Yapının zemini yarı yarıya toprağa gömülü olduğundan yıkılan duvarların bazılarının yerlerini belirlemek güçtür. Duvar kalıntıları dörtgen bir ana mekân oluşturmakta ve kible duvarında dışarıya doğru taşan bir mihrap görülmektedir. Mihrabın karşısındaki duvarın dış cephesine dik karşılıklı iki duvar kalıntısı bulunur. Ayrıca ana mekânın güneybatısında bir duvar parçası daha bulunmaktadır. Karşı duvarın kalınlığı diğer duvarlara göre çok daha fazladır. Bugün yapının yan duvarlarında karşılıklı delikler görülmektedir. Bunlar harimin zemini oluşturan ve ahşap katı taşıyan kirişlerin yuvaları olmalıdır. Ahşap döşemenin altında kalan mekân ise depo olarak kullanılmış olabilir. Ana mekânın ölçüleri yaklaşık olarak şöyledir: en 12.30, uzunluk 17.70 m., mihrabın karşısındaki duvar kalıntıları ise 2.50 ve 2.70 m. uzunluğundadır.

Bugünkü durumundan pencere ve kapıların yerleri tam olarak anlayamamaktadır. Kapı muhtemelen mihrabın karşısındaki duvar kalıntıları arasında bulunmaktadır. Yan duvarlardaki boşluğun birer kapı mı? yoksa pencere yıkıntısı mı? olduğu anlayamamaktadır. Solhat'ta inşa malzemesi olarak genellikle moloz taş kullanıldığından, buradaki duvarlar da moloz taştan yapılmıştır. Duvar kalınlığı 1.00-1.50 m.dir. Kuzeydoğu köşesin-

deki duvar diğer duvarlardan çok daha kalındır. Muhtemelen bu duvar üzerinde bir minare bulunuyordu. Ana mekânın batısında bulunan duvar parçasının ne olduğu bilinmemektedir. Muhtemelen yanda yer alan bir mekâna ait duvarın bir parçası olabileceği gibi bir destek duvarı da olabilir.

Duvarların belli bir seviyesinden sonra moloz taş sıraları biterek çift sıra tuğla dizisi başlar. Yaklaşık 2.00 m. lik yükseklikte başlayan bu tuğla dizisi muhtemelen duvarlara oturan bir kubbe başlangıcını gösterir. Mihrap yönündeki mekânda bu tuğla sırası, kuzeydeki birime göre biraz daha aşağıdan başlamaktadır. Ayrıca duvarların çeşitli yerlerinde tuğla veya moloz taşla yapılan onarım izleri görülmektedir. İç bezemeden ise hiç bir iz kalmamıştır ve bu konuda bilgimiz de yoktur.

Zemindeki kalıntılar değerlendirilerek tarafımızdan yapının bir planı çıkarılmış, bu şekle dayanak ve yapıda yapılan araştırmaları göz önünde tutarak bir rekonstrüksiyon denemesi yapılmıştır. Bu rekonstrüksiyonda, mihrabın önünde bulunan ana mekânın duvarlarının bir kubbeyi taşıdıkları tahmin edilir. Bu ana mekân aşağı yukarı bir dörtgen oluşturur. Kubbeli ana mekânın kuzeye doğru genişletildiği anlaşılmaktadır. Kuzeydeki bu bölümün üzeri muhtemelen dikine üç beşik tonozla örtülü olmalı ve kubbeli bölüme de üç kemer açıklığı ile bağlanmaktaydı. Mihrap ekseninde de bir kapı yer almalıdır. Girişin kuzeyinde yapıya dik bağlanan iki duvarın üzeri de muhtemelen beşik tonoz ile örtülü bir ön mekân (hazırlık mekânı veya eyvanlı giriş) olabilir. Bu tahminler, duvarları incelediğimizde güçlenmektedir. Mihrabın iki yanındaki duvarlar evvelce söylendiği gibi, belli bir seviyede tuğla sıraları içerir. Tahmin ettiğimiz ana mekânı oluşturan duvarlar, tuğla sıralarıyla mekânın içine taşmaya başlar ve köşelerde sanki kubbeye geçiş olarak birer pandantif oluşturmaktadır. Kuzeydeki bölümde ise, tuğla sıraları ana mekâna göre daha yüksek bir seviyede başlar ve beşik tonozlara dönüş yapar. Örtü sis-

temi ile ilgili bu rekonstrüksiyon denemesi duvar incelemeleri sonucunda yapılmıştır. Ayrıca burada bir kubbe söz konusu ise, Kurşunlu Camii ismine de mantıklı bir açıklama getirir.

Caminin iç mekânının bu şekilde ikiye ayrıldığı zeminin yapısı da doğrulamaktadır: Mihrabın önündeki mekânın alt kısmı (tahmin ettiğimiz ahşap döşemenin alt kısmındaki mekânın içi) tamamen dolguludur. Ancak kuzeydeki bölümün ahşap döşemesi altındaki mekân boştur. Üstelik zemindeki bu iki mekân bir duvar ile ayrılmıştır. Harimin üzerini örten kubbenin çöküşü söz konusu bu mekânın dolgusuna bir açıklama getirebilir.

Bu rekonstrüksiyon denemesi doğru ise, burada, kare planlı kubbeli mekânın kuzeye doğru genişleyen bir örneği ile karşılaşmış bulunmaktayız (İznik Yeşil Camii planında olduğu gibi). Kırım'da günümüze kadar gelebilen üç camiden sadece Kurşunlu Camii

için bu rekonstrüksiyona dayanarak bir kubbeye sahiptir diyebiliriz. Özbek Han Camii ve Sultan Baybars Camii'nin ikisi de pâyeli, düz çatı ile örtülü camilerdir. Kurşunlu Camii'nin kubbesi bu bakımdan çok önemlidir. Bu bize XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarisinde görülen tek kubbeli mescitlerden başlayan gelişmenin, Kırım'da aynı zaman diliminde benzer bir şekilde mevcudiyetini gösterir. Kırım'da, Anadolu'daki gibi, bundan sonra inşa edilen büyük camiler kubbelidir. Gözleve ve Kefe camilerini bunlara örnek olarak verebiliriz.

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

AĞAT, Nurettin, Altın Ordu (Cuci Oğulları) Paraları Kataloğu, 1250-1502, İstanbul 1976.

ASLANAPA, Oktay, Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İstanbul 1979.

BALA, Mirza-İnalcık Halil, "Kırım", İslam Ansiklopedisi, VI (1955) s. 741-762.

BRONIEVSKY, Martin, Kırım (çev. Kemal Ortaylı), Ankara 1970, Evliya Çelebi, Seyahatnâme, VIII.

GİRAY, H., Türk-Moğol İmparatorluğunun Müstakil Bir Ülkesi Olan Altın Ordu Devletinin Tarihçesi ve Bu Devletin Bir Ülkesi Olan Kırım, Türkiyat Enstitüsü Tez no. 11, İstanbul 1926.

İNALCIK, Halil, "Kırım Hanlığı", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976, s.943-954.

JAKOBSON, A.L., Srednevek ovıy Kırım, Moskova, Leningrad 1964.

KURAT, Akdes Nimet, 4. ve 18. yy Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, 1992.

KURAT, Akdes Nimet, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarıklar ve Bitikler, İstanbul 1940.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İstanbul 1986.

ÜREKLİ, Muzaffer, Kırım Hanlığın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569), Ankara 1989.

YAKUBOVSKIY, A.Yu., Altın Ordu ve Çöküşü, (1937), (çev. Hasan Eren), Ankara 1992.